

PRIKAZI I OSVRTI

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 54
Godina XXVII
Novembar, 2022.
[str. 329-332]

© Monos 2022

Adis Sultanović, Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma: društveni položaj i djelovanje imama u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1971. godine

El Kalem/IZ udruženje Ilmije, Sarajevo, 2021.

Tematska jezgra knjige obrađuje položaj i djelovanje bosanskohercegovačkih imama u ozračju komunističkih represalija u razdoblju od 1945. – 1971. godine na području federativne jedinice SRBiH, u okviru SFRJ. Provedbom sovjetskog volontarističkog modela u balkanskoj izvedbi, sintagma „povijesne razdijelnice“ nadilazi dramatični lirsko-ekspresionistički *prosede* i ukazuje na stvarni povijesni diskontinuitet dotadašnjeg odnosa carstva, monarhija i države u odnosu na vjerske zajednice. Od 1945. godine nadalje, Islamska zajednica nastavlja egzistirati u društveno-političkom sistemu, nadahnutom *aprilskim tezama*, čiji je supstrat anuliranje religije i građanskog društva, kao nužne pretpostavke stvaranja antiteističkog komunističkog društva. Proces sekularizacije na prostoru komunističke Jugoslavije imao je obilježja takozvane *diktature proleterijata*, koja se među ostalim očitovala u nacionalizaciji imovine vjerskim zajednicama, kao i uskraćivanju vjerskog svjetonazora u kulturi i obrazovanju. Knjiga je temeljena na obradi hijerarhijskog ustroja Islamske vjerske zajednice, kao neizostavne komponente razumijevanja reverzibilnih političkih procesa – utjecaja Islamske zajednice na društveno-političke procese, ali i utjecaja istoimenih procesa na Islamsku zajednicu.

Denis Bećirović u svojoj knjizi *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini u vrijeme avnojevske Jugoslavije* navodi da je komunistička vlast u pogledu vjerskih zajednica imala cilj ograničiti njihov uticaj, odnosno odvojiti ih, a potom izolirati od javnog i političkog života, čime bi se stvorili (pred)uvjeti za potpunu kontrolu nad njima. Takva bi se kontrola ogledala u kadrovskoj politici nametanja podobnih vjerskih službenika na

rukovođeće položaje unutar vjerskih zajednica.¹ Odnos države prema vjerskim zajednicama definiran je Ustavom iz 1946. godine, koji je isticao pravo vjerskim zajednicama da slobodno reguliraju svoje unutarnje poslove, ali da se pri tome ne miješaju u one državne. S tim u vezi, implikacije o uplitanju vjerskih zajednica u poslove države, predstavljaju ne-utemeljene tvrdnje KPJ, s obzirom da vjerske zajednice nisu imale mogućnost samostalnog djelovanja.² Komunistička Jugoslavija donijela je niz zakona u cilju marginalizacije vjerskog života i vjerskih institucija, a doneseni zakoni (*Zakon o ukidanju šerijatskih sudova, Zakon o matičnim knjigama, Zakon o nacionalizaciji privatnih preduzeća, Zakon o eksproprijaciji, Zakon o zabrani nošenja zara i feredže* itd.) ticali su se posebno Islamske vjerske zajednice. Već iz perspektive ratnih zbivanja, komunistička pamfletistička koncepcija dotadašnjeg toleriranja vjerske komponente bosanskohercegovačkih muslimana, imala je svoju taktičku dimenziju, koja je imala jasnu političku svrhovitost. Međutim, takva nominalno eklektična dimenzija, nema utemeljenja u znanstvenoj, kao ni u izvedbenoj praksi. Uspostavom komunističke diktature predmet vjeronauke označen je neobaveznim, a predavači su mogli biti: „samo oni čije držanje za vrijeme narodnooslobodilačke borbe nije bilo u opreci sa interesima i ciljevima te borbe, kao i oni koji su završili

odgovarajuću školu u rangu srednje škole“³. Vjersku nastavu bilo je zabranjeno pohađati u vrijeme regularne školske nastave, a za pohađanje vjerske nastave u svojstvu izvanškolske aktivnosti bila je potrebna saglasnost oba roditelja i pristanak učenika.⁴ Unatoč teškim uvjetima za vjersko djelovanje u NR BiH/SR BiH, imami su izvodili mektebsku nastavu sve do 1952. godine, kada su komunističke vlasti tu nastavu u potpunosti zabranile. Ovu

1 Denis Bećirović, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini u vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945.-1953.)*, Zagreb – Sarajevo, 2012., str. 167.

2 Član 25. Ustava FNRJ 1946: „Građanima je zajamčena sloboda savesti i sloboda veroispovesti. Crkva je odvojena od države. Vjerske zajednice, čije se učenje ne protivi Ustavu, slobodne su u svojim vjerskim poslovima i u vršenju vjerskih obreda. Vjerske škole za spremanje sveštenika slobodne su, a stoje pod opštim nadzorom države. Zabranjena je zloupotreba crkve i vere u političke svrhe i postojanje političkih organizacija na vjerskoj osnovi. Država može materijalno pomagati vjerske zajednice“. Član 26. Ustava: „Brak i porodica su pod zaštitom države. Država zakonom uređuje pravne odnose braka i porodice. Punovažan je samo brak zaključen pred nadležnim državnim organima. Posle zaključenja braka građani mogu izvršiti i venčanje po vjerskim propisima. (...) Pogledati: Adis Sultanović, *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma*, str. 32. Komunizam je u velikoj mjeri izvršio destrukciju tradicionalnog muslimanskog društva. U vezi sa sklapanjem šerijatskih brakova, Husein ef. Dozo iznio je podatak da je u Sarajevu sklopljeno samo 36 brakova pred imamom. Pogledati: Husein Dozo *Izabrana djela*, knjiga četvrta Fetve I, str. 115.

3 Isto, str. 35.

4 Isto, str. 38.

odluku vlasti su izmijenile dvije godine kasnije, kada su dozvolili obuku, ali pod drugačijim uvjetima, od kojih je jedan bio uobličen u zabrani podučavanja arapskog pisma. Ustav iz 1963. godine bio je drugi jugoslavenski Ustav, koji je u pogledu odnosa prema vjerskim zajednicama slijedio prethodni iz 1946. godine.

U očima komunističkih vlasti, islam i bosanskohercegovački muslimani bili su rudimentarni dio prošlosti, odnosno zaostala narodna zajednica, a fizička i kadrovska likvidacija uleme, te oduzimanje vakufske imovine, učinilo je Islamsku zajednicu lahkim plijenom za komunističku partiju. Tijekom perioda u trajanju od 1945. – 1954. komunističke vlasti su uhapsile i osudile 110 službenika Islamske zajednice, a komunističko je vodstvo u kratkom periodu ostvarilo dominaciju nad Islamskom zajednicom, koja je prema navodima dr. Zlatka Hasanbegovića postala dijelom „*partijske frontovske ispostave*“⁵. Tijekom ratnih sukoba od 1941. – 1945., a prema podacima Ulema međžlisa u Sarajevu, Islamska je zajednica u Bosni i Hercegovini izgubila 11,31% svojih službenika⁶, a preostali ulemanski intelektualni potencijal označen je prijetnjom društveno-političkom poretku. Autor Sultanović u knjizi ukazuje na dokumentaciju *Komisije za vjerska pitanja SRBiH*, u kojoj su imami nazivani *divljim hodžama*, što je svakako vrlo indikativno pri razmatranju odnosa države spram Islamske zajednice.

Sigurnosne službe komunističke Jugoslavije nastojale su što više prodrijeti u sistem Islamske zajednice, kako bi država imala kontrolu nad događanjima vezanima uz njihovo djelovanje. Slijedom toga, prvi na udaru službi bili su imami, suočeni s moguć-

nošću suradnje s državom ili klasifikacijom *narodnih neprijatelja*. Kako autor navodi, četiri godine nakon uspostave komunističke Jugoslavije, broj bosanskohercegovačkih imama smanjio se s 1902 na 852, a jedina vjerska obrazovna ustanova na prostoru socijalističke Bosne i Hercegovine bila je Gazi Husrev- begova medresa. Beperspektivnost koju sa sobom nosi imamski poziv u komunističkoj Jugoslaviji, uočili su mnogi svršenci Gazi Husrev-begove medrese, koji su se po završetku školovanja opredijelili za druge profesije, čime se Islamska zajednica suočila s nedostatkom obrazovnog kadra. Kako bi se nastavio kadrovski podmladak, Islamska je zajednica bila primorana učiniti reformu nastavnog plana, čije je glavno obilježje bilo smanjenje trajanja nastavnog procesa medrese s dotadašnjih osam, na pet godina. Također, pristupilo se izmjenama u pogledu svjetovnih predmeta koji su u odnosu na raniji program Gazi Husrev-begove medrese – reducirani, što je bilo usmjereno ka jačem vezanju učenika za vjersku službu. Slijedom toga, Islamska je zajednica omogućila vanredno školovanje za imamski poziv u okviru GHB medrese, a toj je opciji tijekom perioda 1945. – 1961. godine pristupilo 139. kandidata.

Školovanje kadra u arapskim zemljama predstavljao je jedan od načina da se kadar Islamske zajednice učini koherentnim. Autor navodi da je do početka 70-tih godina prošloga stoljeća školovanje na islamskim fakultetima van SFRJ, završilo 15 svršnika GHB medrese, dok je 28 svršnika medrese svoje školovanje na inostranim islamskim fakultetima privodilo kraju. Da je odnos države prema vjerskim službenicima bio opterećen ideologijom i ustaljenim obrascem o „*na-*

5 Zlatko Hasanbegović: *Izlišno je pitanje treba li osnovna škola u Dozinu Podrinju nositi njegovo ime*, Oslobođenje 02.11.2013.

6 Denis Bećirović, cit.djelo, str. 115-117. Na zahtjev Komisije za vjerska pitanja Ulema međžlis dostavio je podatke o stanju džamija, tekija i džemata na teritoriji NRBiH. Dopis je upućen 10. augusta 1946. godine. Pogladi: Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Komisija za vjerska pitanja, Kutija 1. Dopis Ulema Medžlisa u Sarajevu Zemaljskoj komisiji B.I.H. za vjerska pitanja: Broj 1186/46.

rodnim neprijateljima“ potvrđuje podatak kojim država nije uvrstila vjerske službenike u prava iz socijalnog i penzionog osiguranja. Rješenju tog pitanja pristupalo se kroz posebne ugovore između države i vjerske zajednice.

Povratkom u obojeni feudalizam, dokinuto je građansko društvo i inaugurirana nova „aristokracija“ čime su ideološki suprotstavljeni elementi postali taoci nove društveno-političke stvarnosti. Takva je stvarnost uvjetovala obračun s „organiziranim“ protivnikom, odnosno vjerskim zajednicama na području SFRJ, što je Islamsku zajednicu i njezine kadrove dovelo pred dvije opcije od kojih je jedna podrazumijevala potpunu izolaciju, dok je druga zahtijevala iniciranje institucionalnih promjena kroz zajednicu.⁷ Bosanskohercegovački imami su unatoč nepovoljnim okolnostima i radikalno ateističkom poretku, dostojno odgovorili duhu vremena, svjesni svoje nacionalno – političke misije, dosljedno promičući svoj etički i društveni nauk, držeći se pri tome podalje od dnevnopolitičkih previranja.

Knjiga *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma* je doktorska disertacija Adisa Sultanovića, koja donosi do sada nepoznate detalje o djelovanju vjerskih službenika

(imama) i Islamske zajednice u okviru jugoslavenskog komunizma. S obzirom da bošnjačka književnost oskudijeva memoarskom literaturom, njegovi razgovori s preživjelim imamima važan dio ove interdisciplinarne znanstvene studije koja zaslužuje posebnu pažnju unutar humanističkih znanosti. Osim što je historiografski korisna zbog odabira metodologije i korištenja arhivskog gradiva (uglavnom slabo istraženog), njezina se vrijednost očituje i u sociološkoj raščlambi društveno-političkih aspekata. Imami Islamske zajednice nezaobilazni su autoriteti bošnjačke povijesti i tradicije čija se uloga može objasniti Mackinderovim geopolitičkim poučkom primijenjenim na sociološke (umjesto izvorno geopolitičke) odnose – ko uspije ovladati Islamskom zajednicom, ovladao je Bošnjacima.⁸ Jugoslavenski je komunizam u značajnoj mjeri uspio uspostaviti mehanizme kontrole nad Islamskom zajednicom, međutim uspostavom nezavisne Bosne i Hercegovine, Islamska je zajednica obnovila autonomiju. U današnjem, savremenom trenutku, Islamska se zajednica suočava s novim izazovima i prijetnjama u vidu tzv. neoliberalne ideologije, koja nastoji dekonstruirati teško očuvane ostatke starog vremena.

Hamza Memišević

7 Esad Čimić, *Drama ateizacije*, str. 90-92.

8 Knjiga obrađuje razdoblje u kojem se Bošnjaci, nacionalno tretiraju kao Muslimani. O nacionalnom razvitku Bošnjaka zanimljivo mišljenje iznosi Xavier Bougarel. Naime, Bougarel u svom djelu *Nadživjeti carstva* ispravno uočava da su muslimanski intelektualci 60-tih godina 20. stoljeća, inzistirali na reduciranju islamske komponente u nacionalnom identitetu bosanskih muslimana. Sekularna struja odlučila se da nacionalno ime bosanskih muslimana bude vjersko (Musliman). Ipak, 90-tih godina sa pojavom SDA, nacionalno ime gubi vjersku komponentu, koja biva zamijenjena sekularnim imenom Bošnjak. Metamorfoza od vjerskog ka sekularnom u nacionalnom imenu Bošnjaka, dogodila se pod vodstvom SDA, koja je odigrala važnu ulogu u vjerskom, ali i nacionalnom samoosvješćivanju Bošnjaka. Pogledati: Xavier Bougarel, *Nadživjeti carstva, Islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovini*, str. 17.